

Kőrösi Csoma Sándor
1781–1842

Holló Barnabás mellszobra

Emlékezés Kőrösi Csoma Sándorra

— Újfalvi Sándor emlékirataiból * —

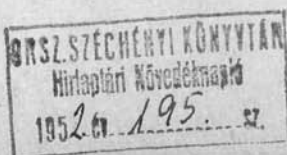
Tanulótársaim közül egy kitűnő egyéniséget említek meg: *Kőrösi Csoma Sándort*, a későbbi kínai vándort. Úti viszontagságait s halálát az angol lapok tudatták; a pesti tudós társaság gyászbeszéddel ünneplette halálát.

Én kirekesztőleg tanuló éveit említem meg. Én közelről ismerém. 1799-től 1811-ig tanultam vele egy szakosztályban, tehát tizenkét egész év alatt közeli viszonyban álltam vele; azon években pedig, midőn érzés, hajlam és az adott szó még mind ártatlanok és igazak.

Kőrösi székely katona, szegény szülőktől származott: atyja tíz éves korában gyalog kíséré Enyedre; az úton egy magyar forintot költött reá, de soha többet azután. Pár évig szolga volt *Viski Sándor* és *Elek* tanulók mellett. Kilencven tanuló közt már az első évben legelső volt. *Kis Marci* egyedül versenyzett véle, de csak kezdetben, ez is elmaradt s többé utol sem érte. Emlékező tehetsége szintoly nagy volt, mint szorgalma: amit olvasott, soha sem feledte. Ritkán beszélt, többnyire röviden s mint gyermek is mindig megfontolva: figyelmét legesekélyebb tárgy sem kerülte ki. Termete közepes, zömök, vállas, izmai, csontjai kemények, mindnyájunk közt a legerősebb, arca szabatos szép idomú és férfias; nézése mélyedt, jelentékeny, hallgatag. Rendszerinti eledele kolegyom cipó, gyümölcs, turó vagy öntött saláta. Hússal ritkán, nyalánkság vagy hevítő itallal soha sem élt. A víz-italtól napokig eltartóztatta magát. „Nekem sokan panaszoznak — mondá — hadd parancsolhassak én is gyomromnak. Ti is tehetnétek, de nincs akaratotok“... Rendesen a kopac földön, vagy deszka padlózaton hált. Beteg soha, még kornyadozó sem volt. Egykedvű, se vígabb, se komorabb. Nagy kedv, bű, harag, bosszú, félelem vagy csak megrebbenés is, szolgáltság vagy elhittség... szóval az indulatoknak bármi neme arcán vagy taglejtéseiben soha sem volt látható. Lapta, cigle vagy más gyermeki játékban nem vett részt, de az ügyesebb játékost nagyon helyeslé. Úszás s birkozásban nagy részt vett és mindnyájunkat feljűlmult. A szerencsejátékot bolondságnak nevezte, gyűlölte... Énekelni, táncolni, vagy csak ugrálni is sohasem láttam, de a jó táncost gyönyörűséggel nézte. Tanulás vagy foglalatosság nélkül bár pillanatig sem volt. Mint szolgálgyerek a szobát kiséprette s a szemetet a kijelölt dombra vivén, ezalatt is szorgalommal tanult; tanítónk pedig ilyenkor az ablakhoz szólítván, feddő hangon figyelmeztetett, hogy a szolgálfiú ami kevés időt kötelessége megenged, tanulásra s nem ledérségre fordítja; mi pedig drága időnket ellesbeljük.

Ő független volt a szó szoros értelmében, mert akaratján s indulatján

* Az EME-től 1941-ben kiadott emlékirat (sajtó alá rendezte Gyalui Farkas) 99—107. lapjáról.

uralkodni tudott. Iskolai éveit is megróvás és büntetés nélkül járta le; mivel sok van odva, mert a szoros szabályokat akkor mind megtartani, főleg a durva deák szeszélyeit eltalálni... nem kis feladat vala.

Szorgalmas tanulása után annyit tudott, hogy a próbatéteken ritkán szólították. Néha megkérdezettvén, a tanítót megakasztotta s tudományos értekezéseivel zavarodásba hozta. Ennyi kitüntetés mellett sem vala elhitt vagy túlbizakodó.

Hazulról néha székelypogácsát kapván, nem költötte el, hanem fel-darabolva, pénzen eladta. Pénze mindég volt, mi gyakran kölcsönöztünk tőle, ő soha senkitől. De szigorúan megbírálta elébb, akinek pénzt hitelezett; ha meg volt győződve, hogy pontosan fizet és korhelségre nem fordítja, mert akkor kérlelhetetlen vala. Jó gazdaságát szép eredmény kosz-rúzza, mert az iskolából ötezer forintot vitt ki magával; és azt mint köve-tésre méltó példát mutatta fel, mondván, hogy erős akarat előtt minden, még a szegénység is meghajol és független állást szerez.

Gondolkodó, mély eszű, de sebes feltaláló eszű nem volt; akibe ilyet ismert, respektálta. Élctet, furfangos szókat mosolyogva hallgatott, de ő soha sem mondott. Öltözetére kevés gondot fordított, de rongyos vagy piszkos sem volt; inge, nyakkendője mindég tiszta. Télbe, nyárba egy-formán posztó gunyát viselt. A legnagyobb hőségben sohasem izzadott, csikorgó hidegben sohasem fázott. Ily lángész, erős jellem és testi erő túlnyomósága mellett is elhitt, vagy felsőbbiségét mással éreztető nem volt. A tanároknak kiválasztottjok, tanulóársainak bámulás tárgya volt. Mind-ezt jól tudta, de egykedvűleg vette ezt is, mint minden egyebet. A jó tanuló s erkölcsös fiút becsülte, de barátsági viszonyban bár eggyel sem volt. A barátság boldogító érzése szintoly ismeretlen volt előtte, mint gyűlölet vagy irigység. Jövőről nagyszerű jóslatok szárnyaltak: vitéz hadvezér, nagy államférfiú, hazájának, nemzetének dísze leend sat. Nem valósult... hiú remények maradtak. Hona s az emberiségre nézt minden használhatás nélkül folytak le napjai, cél s irány nélkül. Élt és elmúlt anélkül, hogy tettei által a sokat váró közönségre bár ösztön, buzdító lehet vala, bár jó magot hinthet vala el, mi később embertársaira üdvös lehetend: rendkívüli egyénisége mellett nyom nélkül enyészett el, bár csira vagy szikra sem maradt fel utána.

Ismertünk könnyelmű s korhel tanulót, de később helyre jött, mintha kicserélték volna; s jó gazda, vitéz katona, derék hivatalnok lett belőle. De Körösi minden tulajdonai mellett egyiket sem teheté.

1816-ik évben a göttingai egyetembe utazván, Bécsben meglátogatott; szállásra magamhoz hívám, nem kis bámulatomra el is fogadá, mert más-szor legcsekélyebb elkötelezettséget sem fogada el. Östve pedig a számára készített ágy mellett a padlozatra teríté úti köpenyét s nadrágát feje alá téve hosszan nyult rajta. Ellenvetéseimre azt felelé, hogy hosszú út áll előtte, szoktatni kell a rossz testet nélkülözéshez, mert a test hálátlan s minden kényeztetést megbosszul. Öt napot mulatott Bécsben, a búcsúvétel-kor mosolyogva szólítám meg, hogy Göttingába mi okból megy, mert hitem szerint már minden tudományt kimerített. „Nem meggyőződésem visz: az emberek előítéletét akarom kielégíteni... de nem mulatok soká; mert nálam drágább az idő, mint másoknál.“

Mintegy pár év múlva jött vissza Göttingából, de szokása ellen kedvetlen hangulatban. Másnap elbeszélé nekem, hogy Göttingában Kanyaró nevű földije 100 darab aranyat vett fel tőle, szentül megígérvén, hogy Bécsből pontosan megküldi, de féléve már, hogy semmit sem tud róla s ha Eichorn göttingai tanár 30 aranyat nem kölcsönöz neki, le sem utazhatik... „A pénz még hadján, de mindég őszinteséget színlelt, s utóbb így rászedni: iskolás pajtástól s főleg földitől ily gyalázatosan lefőzetni, annyira kedélyemre hatott, hogy vastag hypocondriát kaptam s csakis az Eichorn lelkes felrázására lehettem képes kiúcsudni. Érzem, hogy a sebet végig viendem magammal; e miatt sok jótett marad el tőlem, s következésiben sok boldogító érzés is...“

Én komolyan szólítám meg s rossz bajnoknak nevezém, ki egy kardvágásért, akármily fájdalmasan hatolt légyen is az meljére, vonakodnék többé jó ügy mellett harcolni; üdvezítőknék kitűrésire s eljárására is hivatkozáom... „Szép költészet barátom! magadszerű könnyű természet jót-rosszat könnyen vesz, de az erős akarat s vastag vér kevesebbé örvend, de annál mélyebben érez“... Kíméletből nem vitatkozáom tovább. De nem helyeslém állítását és most 40 évi tapasztalatom sem ingadoztatott meg akkori hitemben. Kérdém azután, hogy a göttingai tudományos aknában mi nemes erceket zsákmányolt ki?... „Reménységem fölött“ — mondá, „a zsidó exegesist, főleg az arab s török nyelvet, mik tervemnek fő-tényezői“....

És ekkor pendité meg előttem legelőször keleti úti tervét; de amit én akkor a megcsalatas szülte vastag vérnek tulajdoníték.

1820-ik év utólján romladéki lakomban búcsú venni meglátogatott. Szokott csendes kedélyén újra változást tapasztalék. Békételen és szavai-ban némi dacoló modort váltott. Közlém vele észrevételemet: fejét rázva búsan mondá:

„Sietnem kell e földről, hol még az érettebb emberek is tele vannak előítéletekkel. Megtámadtak mindenfelől, hogy úti tervemmel hagyjak fel, mert kivihetetlen s hogy eszelősség szüleménye. És én keblemben fiatal éveim óta táplált vágyaimat értek feláldozzam; amire tizenhárom élő s holt nyelvet szereztem meg, mire annyi nélkülözés és sanyargatással készítém el testemet; soká viaskodám balítéletjeik ellen s utóbb békétűrésem róvásán végződött.“ „Igy nem jó!... mondám... Göttingából elcsüggedve, most meg hazádból békételen hangulatban indulsz ki: e két szó régen nem létezett szótáradban s én azt javasolom, hogy rögtön töröld ki, mert ezentúl nagyobb szükséged lesz békétűrésre, mint nekem vagy másnak.“

Nem felelt, de arca földerült s jobbomat hévvel rázá meg; a búcsú-vételkor lelkesedve volt, ahogy sohasem láttam azelőtt. „Barátom! a nagy kérdés megoldása... elődeink ősi lakhelyét fölfedezni... az én feladatommá vált. A nagy célnak megfelelő lesz egykor jutalmam. Élj boldogul barátom és leszel is, mert könnyű véredet kevés boldogítja“... — és szokása ellen francia hévvel borult nyakamba, mit azelőtt sohasem tett.

Ez volt véle utolsó találkozásom. A hírlapi zavaros s egymással gyakran ellenkező hírekből sohasem jöhettem fölele tisztába; hogy valami tibeti zárdában a szanszkrit nyelvet tanolta, azon szótárt szerkesztett, ott elhalálozott, végrendeletileg néhány szótárt a magyar tudós társaságnak és az

enyedi tanodának küldetett; a Körös helységi seregének szegény katonái embereknek száz, az enyedi tanodának más száz és a magyar tudós társaságnak kétszáz darab aranyat hagyományozott. Csak ennyit.

A történet különös egybefüggésének kell neveznem, hogy szintén mikor e sorokat írárok, a Pesti Napló idejének (1854) 151-ik száma, párizsi levelezőjétől a következőket olvasám:

„Míg Körösi Csoma Sándor tibeti készületeiről bővebben szólhatunk, kötelességünknek tartjuk röviden tudatni a közönséggel, miszerint 25 darab papírt, mik buvárlatait tartalmazzák, hagyott maga után és 500 font sterling pénzüsszeget, mit rokonai Calcuttában a supreme court general registrarjánál követelhetnek. Az örökség az ázsiai társaságnak volt ugyan az elhunyt által hagyományozva, de halála óráiban el lévén Csoma szigete a világtól, a végrendelet sohasem ment a társaság kezébe, s az ügyvédek őt végrendelet nélkül elhunytak nyilatkoztatták“...

Hogy Körösi kitért nehéz feladatát meg nem oldhatta, nem csudálhatni, mert akik előtte és utána fáradoztak a nagyszerű fölfedezésben, tévúton járt mindnyájan.*

Körösinek alapos ismerete után okom van hinni, hogy egy oly szilárd akaratnak annyi évek alatt nem lehetett csak a szanszkrit szótár szerkesztésére szorítkozni. Lelkületének megmérhetetlen gazdag forrása bizonyosan nagyobb tárgyakkal foglalkozott, amiket most még homály fed s csakis a későbbi kornak jutand tudomására az akkor már valószínűleg megavult ismeretek közzététele. Miután tibeti zárandósága csak ily csekély eredményt mutathat fel, akkor mi előttünk most s hihetőleg ezután is tudomásunkon kívül eső, de mindenesetre igen fontos okok — vagy legyőzhetetlen akadályoknak kellett közbejönni, miknek leküzdése még az ő roppant előnyei mellett is lehetetlenné vált.

Egy tudományos angol értekezésben olvastam volt:

„Körösi egy a legtudományosabb fők közül, nagyon erős testalkattal, aki indulatjain s akaratján hihetetlen nagy mértékben uralkodott; korának ő volt legnagyobb nyelvésze, mintegy 30 nyelv birtokában.“ Ezt angol ismeri el, az pedig a mások előnyei kiemelése körül nagyon is óvatos, kevesebbet igen, de többet nem tulajdonít.

Megpróbálgatám Körösi ifjabb évei rajzát az utókornak átadni; azon hitben pedig, hogyha ifjú földim olvasandja, találhasson bennük követésre méltó vonásokat s jóllehet Körösi emlékét ragyogó eredmények nem koszorúzzák, nyerhessen földim ösztönt az ő magos jellemében; nem kínai vagy tibeti utazásra többé... hanem akaratját s indulatját korlátozni tudja. És most lelkem mélyéből békét sóhajtok az ő távoli poraira! Amit úgy hiszem egy magyar sem tagadand meg tőle.

* Itt Újfalvinnak nem Körösire vonatkozó kitérését, a kiadványnak mintegy 46 sorát elhagytuk.